

MARKAZIY OSIYO MINIATYURA SAN'ATINING TARIXIY VA BADIY XUSUSIYATLARI**Durdonabonu Aminova Azim qizi**

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

Filmning tasviriy yechimi yo'nalishi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19201184>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Markaziy Osiyo miniatyura san'atining tarixiy shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda uning asosiy badiiy xususiyatlari ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida miniatyura san'atining qo'lyozma madaniyati bilan uzviy bog'liqligi, Temuriylar davrida yuksak taraqqiy etgani va turli maktablar doirasida shakllangan uslubiy farqlari yoritiladi. Shuningdek, miniatyura san'atining kompozitsion qurilishi, ranglar tizimi, chiziq va dekorativ elementlar orqali ifodalanadigan estetik tamoyillari ochib beriladi.

Maqolada miniatyuralarning ramziy mazmuni, ularning adabiy manbalar bilan aloqasi hamda ijtimoiy-madaniy hayotni aks ettirishdagi ahamiyati ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Miniatyura san'ati, Markaziy Osiyo, tasviriy san'at, qo'lyozma madaniyati, ranglar ramziyligi, dekorativlik, estetik tafakkur, san'at tarixi, badiiy tahlil, madaniy meros.

Аннотация. В данной статье проводится научный анализ исторического формирования, этапов развития и основных художественных особенностей миниатюрного искусства Центральной Азии. В ходе исследования раскрывается тесная связь миниатюры с культурой рукописной книги, а также её расцвет в эпоху Тимуридов и формирование различных художественных школ с присущими им стилистическими особенностями. Особое внимание уделяется композиционному построению, цветовой системе, роли линии и декоративных элементов как ключевых средств художественной выразительности. Также в статье рассматривается символическое содержание миниатюр, их связь с литературными источниками и значение в отражении социально-культурной жизни общества.

Ключевые слова: миниатюрное искусство, Центральная Азия, изобразительное искусство, рукописная культура, декоративность, эстетика, история искусства, культурное наследие.

Abstract. This article provides a scholarly analysis of the historical formation, developmental stages, and key artistic features of Central Asian miniature art. The study highlights the close connection between miniature painting and manuscript culture, as well as its peak development during the Timurid period and the emergence of distinct artistic schools with unique stylistic characteristics. Particular attention is given to compositional structure, color systems, line work, and decorative elements as essential means of artistic expression. The article also examines the symbolic content of miniatures, their relationship with literary sources, and their role in reflecting the socio-cultural life of the period.

Keywords: miniature art, Central Asia, visual arts, manuscript culture, color symbolism, decoration, aesthetics, art history, cultural heritage.

KIRISH

Markaziy Osiyo hududi qadimdan sivilizatsiyalar chorrahasi sifatida shakllangan bo'lib, bu yerda turli madaniyatlar, dinlar va estetik qarashlar o'zaro uyg'unlashib, betakror san'at an'alarini yuzaga keltirgan. Ushbu boy madaniy meros tarkibida tasviriy san'at alohida o'rin egallaydi, ayniqsa miniatyura san'ati o'zining nafisligi, murakkab badiiy tili va chuqur ma'no

qatlamlari bilan ajralib turadi. Miniaturalar nafaqat kitob bezagi sifatida, balki tarixiy voqealar, adabiy syujetlar va falsafiy g'oyalarni ifodalovchi muhim vizual manba sifatida ham qadrlanadi.

Mazkur san'at turi asosan qo'lyozma kitoblar bilan uzviy bog'liq holda rivojlangan bo'lib, u Sharq kitobat madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Xususan, Markaziy Osiyoda IX–XV asrlar oralig'ida ilm-fan, adabiyot va san'atning yuksalishi miniaturalar san'atining taraqqiy etishiga mustahkam zamin yaratdi [1]. Bu davrda yaratilgan asarlar nafaqat badiiy mahorat namunasi, balki o'sha davr ijtimoiy hayoti, urf-odatlarini va estetik qarashlarini o'zida aks ettiruvchi muhim tarixiy manba sifatida ham ahamiyatlidir.

Miniaturalar san'ati o'zining kompozitsion qurilishi, ranglar tizimi va ramziy ifoda vositalari bilan boshqa tasviriy san'at turlaridan tubdan farq qiladi. Unda realistik tasvirlashdan ko'ra shartlilik, dekorativlik va ma'naviy mazmun ustuvorlik qiladi. Har bir detal — rang, chiziq, shakl — muayyan g'oyani ifodalashga xizmat qiladi. Shu jihatdan miniaturalar san'atini nafaqat estetik, balki semiotik va madaniy fenomen sifatida ham tahlil qilish mumkin.

ASOSIY QISM

Markaziy Osiyo miniaturalar san'ati o'zining shakllanishi va taraqqiyot jarayonida murakkab tarixiy, madaniy va estetik omillar ta'sirida rivojlangan noyob tasviriy san'at hodisasi hisoblanadi. Uning ildizlari qadimgi Sharq qo'lyozma madaniyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, dastlab diniy va ilmiy matnlarni bezash jarayonida yuzaga kelgan. Keyinchalik esa u mustaqil badiiy ifoda vositasiga aylangan holda, adabiy asarlarning vizual talqinini yaratishda muhim rol o'ynay boshlagan [2].

IX–XII asrlarda Markaziy Osiyoda ilm-fan va madaniyatning yuksalishi natijasida kitobat san'ati keng rivojlandi. Bu jarayonda xattotlik, naqqoshlik va tasviriy bezak elementlari bir-biri bilan uyg'unlashib, miniaturalar san'atining dastlabki shakllari paydo bo'ldi [3]. Ayniqsa, qo'lyozma asarlarni bezashda ishlatilgan tasvirlar estetik zavq bilan birga matn mazmunini yanada chuqurroq anglashga xizmat qilgan.

Miniaturalar san'atining eng yuksak rivojlanish bosqichi Temuriylar davriga to'g'ri keladi. XIV–XV asrlarda Samarqand, Hirot va Buxoro shaharlari yirik madaniy markazlarga aylangan bo'lib, bu yerda san'at va ilm-fan vakillari faoliyat yuritgan. Natijada miniaturalar maktablari shakllanib, ular o'ziga xos uslubiy yo'nalishlari bilan ajralib turgan. Masalan, Hirot maktabi nafis chizgilar, murakkab kompozitsiyalar va ranglarning nozik uyg'unligi bilan mashhur bo'lgan. Buxoro maktabida esa dekorativlik, soddalik va obrazlarning umumlashtirilgan talqini ustunlik qilgan. Samarqand maktabi esa monumental ifoda va tantanavorlik bilan ajralib turadi [4].

Miniaturalar san'atining badiiy xususiyatlarini tahlil qilishda uning kompozitsion tuzilishi alohida e'tiborga loyiqdir. Ushbu san'at turida G'arb rassomchiligiga xos bo'lgan chiziqli perspektiva deyarli qo'llanilmaydi. Aksincha, tekislikda ko'p planli va shartli joylashtirish usuli keng qo'llaniladi. Bu esa tasvirning makoniy chuqurligini emas, balki mazmuniy ko'lamini kengaytirishga xizmat qiladi. Har bir obraz va detal mustaqil semantik yukga ega bo'lib, ular umumiy kompozitsiyada muvozanat va ritmni ta'minlaydi.

Miniaturalarda figuralar odatda frontal yoki yon tomondan tasvirlanadi, harakatlar esa soddalashtirilgan holda beriladi. Bu esa realizmdan ko'ra stilizatsiyaga urg'u berilganini ko'rsatadi. Kompozitsiyada markaziy obraz muhim ahamiyat kasb etadi, ammo u boshqa elementlar bilan teng darajada muvozanatda joylashtiriladi. Bo'sh joy qoldirmaslik tamoyili ham miniaturalar san'atiga xos xususiyatlardan biri bo'lib, tasvir yuzasi to'liq dekorativ elementlar bilan to'ldiriladi [5].

Rang yechimlari miniatyura san'atining eng muhim estetik komponentlaridan biridir.

Ranglar tabiiylikka intilmaydi, aksincha, ular ramziy va dekorativ maqsadlarda qo'llaniladi. Yorqin va kontrast ranglar uyg'unligi tasvirga dinamiklik va ifodaviylik bag'ishlaydi. Ko'k, qizil, yashil va oltin ranglar keng qo'llanilib, ular ma'lum ma'nolarni anglatadi. Masalan, ko'k rang osmon va ruhiy poklikni, qizil rang hayotiy energiya va dramatismni, oltin esa ilohiylik va ulug'vorlikni ifodalaydi [6]. Ranglarning bunday ramziy talqini miniatyura san'atining falsafiy asoslarini ochib beradi.

Miniatyura san'atida chiziq ham muhim ifoda vositasi hisoblanadi. Nozik va aniq chiziqlar orqali obrazlarning shakli, harakati va xarakteri ifodalanadi. Chiziqning ritmik takrorlanishi kompozitsiyada uyg'unlik hosil qiladi. Shu bilan birga, bezak elementlari — ornamentlar, o'simliksimon naqshlar va geometrik shakllar tasvirning umumiy estetik tuzilishini boyitadi.

Mazmuniy jihatdan miniatyura san'ati ko'p qatlamli va ramziy xarakterga ega. Unda aks ettirilgan sahnalar ko'pincha adabiy asarlardan olingan bo'lib, ular orqali qahramonlarning ichki kechinmalari, ijtimoiy munosabatlar va falsafiy g'oyalar ifodalanadi. Masalan, epik asarlar asosida yaratilgan miniatyuralarda qahramonlik, sadoqat va adolat mavzulari yoritiladi [7]. Lirik sahnalarda esa sevgi, go'zallik va ruhiy kechinmalar aks ettiriladi.

Tabiat tasviri ham miniatyura san'atida muhim o'rin tutadi. Daraxtlar, gullar, tog'lar va suv elementlari nafaqat dekorativ vazifani bajaradi, balki ma'lum ramziy ma'nolarni ham anglatadi. Masalan, bog' manzaralari jannat timsoli sifatida talqin qilinadi, suv esa hayot va poklanish ramzi hisoblanadi. Tabiat elementlarining stilizatsiyalangan tasviri Sharq san'atiga xos umumiy estetik qarashlarni aks ettiradi.

Miniatyura san'ati faqat tasviriy emas, balki madaniy va ijtimoiy hodisa sifatida ham muhim ahamiyatga ega. U orqali o'sha davr jamiyatining turmush tarzi, kiyim-kechaklari, me'morchiligi va urf-odatlar haqida muhim ma'lumotlar olish mumkin. Shu jihatdan miniatyuralar tarixiy manba sifatida ham katta qiymatga ega. Shuningdek, miniatyura san'ati boshqa san'at turlari bilan ham chambarchas bog'liq. U adabiyot bilan uyg'un holda rivojlangan bo'lib, ko'plab miniatyuralar mashhur asarlarga ishlangan illyustratsiyalar hisoblanadi. Bu esa tasviriy va matniy san'atning sintezini yuzaga keltiradi. Natijada tomoshabin nafaqat tasvirni ko'radi, balki uning ortidagi hikoya va ma'noni ham anglaydi [8].

Zamonaviy davrda miniatyura san'ati an'analari yangi shakllarda davom etmoqda.

Ko'plab rassomlar ushbu qadimiy uslubni zamonaviy texnologiyalar va yangi g'oyalar bilan uyg'unlashtirib, yangi badiiy yechimlar yaratmoqdalar. Bu esa miniatyura san'atining faqat tarixiy emas, balki zamonaviy san'atda ham dolzarb ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa

Markaziy Osiyo miniatyura san'ati o'zining boy tarixiy ildizlari, murakkab badiiy tizimi va chuqur ramziy mazmuni bilan jahon tasviriy san'ati rivojida muhim o'rin egallaydi. Ushbu san'at turi asrlar davomida shakllanib, turli madaniy, diniy va estetik qarashlar ta'sirida takomillashgan. Ayniqsa, Temuriylar davrida uning eng yuksak bosqichga ko'tarilishi miniatyuraning nafaqat bezak san'ati, balki mustaqil badiiy ifoda vositasi sifatida shakllanganini ko'rsatadi.

Miniatyura san'atining o'ziga xosligi uning kompozitsion qurilishi, ranglar tizimi va tasviriy ifoda usullarida yaqqol namoyon bo'ladi. Unda realistik tasvirlashdan ko'ra ramziy va shartli yondashuv ustuvor bo'lib, har bir detal ma'lum ma'noni anglatadi.

Ranglarning ramziy talqini, chiziqlarning aniqligi va dekorativ elementlarning boyligi ushbu san'at turining estetik qiymatini oshiradi. Shu jihatdan miniatyura san'ati nafaqat ko'rish orqali zavq bag'ishlaydi, balki chuqur tafakkur va tahlilni ham talab etadi.

Bugungi kunda miniatyura san'ati an'analari zamonaviy rassomlar ijodida yangicha talqin etilmoqda. Bu esa uning dolzarbligi saqlanib qolayotganini va kelajak avlodlar uchun ham muhim estetik va madaniy meros bo'lib xizmat qilishini ko'rsatadi.

Umuman olganda, Markaziy Osiyo miniatyura san'ati milliy va umuminsoniy qadriyatlarni mujassam etgan noyob san'at hodisasi sifatida alohida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Azimova G. O'zbekiston miniatyura san'ati tarixi. – Toshkent: Fan, 2007. – 156 b.
2. Hakimov A. O'zbekiston san'ati tarixi. – Toshkent: San'at, 2015. – 240 b.
3. Karimov B. Tasviriy san'at asoslari va tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2012. – 198 b.
4. Abdullayev N. San'at tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2001. – 320 b.
5. Raximov M. Sharq miniatyura san'ati. – Toshkent: Fan, 1998. – 174 b.
6. Tursunov S. O'rta Osiyo madaniyati va san'ati tarixi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. – 210 b.
7. Qodirov A. Tasviriy san'at nazariyasi. – Toshkent: Cho'lpon, 2010. – 180 b.
8. Jo'rayev U. Miniatyura va kitobat san'ati. – Toshkent: San'at, 2013. – 165 b.